

EL FIL D'ARIADNA

Dolors Marín

ESPIRITISTES I LLIUREPENSADORES

Dones pioneres en la lluita pels drets civils

Angle Editorial

ESPIRITISTES I LLIUREPENSADORES

EL FIL D'ARIADNA
102

© 2018 Dolors Marín Silvestre

© 2014 Institut Amatller d'Art Hispànic - im. 05142025
(foto Mas E1-3969 / 1910), per la imatge de portada

© 9 Grup Editorial, per l'edició
Angle Editorial
Muntaner, 200, àtic 8a · 08036 Barcelona
T. 93 363 08 23
www.angleeditorial.com
angle@angleeditorial.com

Disseny de la col·lecció: J. Mauricio Restrepo

Primera edició: gener de 2018
ISBN: 978-84-17214-03-6
DL B 231-2018
Imprès a Romanyà Valls, SA

No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre,
ni la incorporació a un sistema informàtic, ni la transmissió
en cap forma ni per cap mitjà, sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per gravació
o altres mètodes, sense el permís previ i per escrit dels titulars del copyright.

Dolors Marín

ESPIRITISTES I LLIUREPENSADORES

**Dones pioneres en la lluita
pels drets civils**

 Angle Editorial

Taula

PRÒLEG

Dones sàvies, dones meravelloses, sacsejant la ciutat
industrial 11

PART I. Les pioneres del coneixement

1. Cosmogonies del segle XIX: utopia social i feminisme 21
2. L'espiritisme és la nova ciència: Allan Kardec 39
3. La nova sibil·la: profetitzar, amb veu de dona 61
4. Cándida Sanz: escriptures automàtiques 77
5. La mèdium, la dona que parla a l'espai públic 95
6. Matilde Fernández: escrits autobiogràfics 103
7. Matilde Alonso Gainza: escriptures inspirades 113
8. Maria Trulls: escriptures fluídiques 127

PART II. L'associacionisme en marxa

9. La Societat Autònoma de Dones (1889-1898) 135
10. La Societat Progressiva Femenina (1898-1926) 151
11. Amalia Domingo Soler: escriptures incandescents 165
12. Júlia Aymà, mestra laica de l'Escola Gutenberg 229
13. Isabel Vilà: sindicalisme i ensenyament 235
14. Isabel Zwonar, maçoneria i cooperativisme 241
15. Teresa Claramunt: escriptures proletàries 251
16. Ángeles López de Ayala: escriptures republicanes 265
17. María Marín: escriptora i mestra laica 315

PART III. La teosofia. El treball interior

- 18.** Carmen Mateos: escriptures intel·lectuals, la teosofia 327
- 19.** Josefina Maynadé: traducció i escriptura 335
- 20.** Maria Solà: escrits pedagògics 341
- 21.** Emília Vilalta i la teosofia al Vallès 347

- EPÍLEG. Camins dins la mar, petjades de dones 351

- Bibliografia 359
- Agraïments 365

PRÒLEG

Dones sàvies, dones meravelloses, sacsejant la ciutat industrial

Una ciutat sense memòria és una ciutat morta. Una ciutat que oblida les seves veïnes, actuals o passades, és una ciutat que només viu a mitges, una ciutat que té en la seva memòria col·lectiva un buit immens, un forat. A voltes algunes ciutats omplen aquests forats de la seva història amb relats de ficció, amb figures d'herois de cartró pedra, amb noms pomposos de generals o polítics molt, molt llunyans. I es crea entorn de la ciutat una identitat fictícia, una construcció cultural, social i sentimental que no té res, absolutament, res a veure, amb la ciutat i la seva història real.

Aquest llibre neix d'una reflexió sobre la ciutat que va ser, i sobre la ciutat que van construir durant molts anys dones i homes actius que la van transformar. Perquè Barcelona, la ciutat de la qual ara parlem, va ser una ciutat màgica, treballadora, industriosa, bulliciosa, plena de gent al carrer, amb greus tensions, amb escenaris de guerra social, amb episodis terribles de bombes als carrers. Però va ser també una ciutat capaç d'apassionar-se per la utopia, ja fos de Cabet o de Fourier, una ciutat amb un fort component de

compromís cooperatiu, d'anarquistes i de lerrouxistes, de catalanistes i de socialistes, de republicans federals i d'espiritistes, i, sobretot, una ciutat on les dones tenien veu als carrers, a les fàbriques i a la premsa. I, a més, Barcelona es va interrelacionar amb les altres ciutats industrioses catalanes fins a constituir una xarxa d'intercanvi d'idees i coneixement.

Aquest llibre vol fer llum sobre les dones desconegudes del nostre país. Totes elles tenen en comú ser fortes i valentes, ser unes dones que dia a dia avançaven cap a la seva capacitat intel·lectual i, és clar, cap a la seva independència econòmica i laboral. Són dones que cal recordar per emmirallar-nos-hi, per imaginar-nos-les de nou, buscant un referent per a nosaltres i per als que vindran i ens faran preguntes. Les busquem constantment als llibres de text o als noms dels carrers, a les actes sindicals o a les pàgines dels diaris. I costa massa de trobar-les.

Aquesta és una part de la història d'aquestes dones. D'algunes fa pocs anys n'han aparegut bones biografies, sovint escrites per altres dones que han trencat uns estereotips massa fàcils i a voltes ofensius. Són dones que refan biografies d'altres dones, omplint el silenci d'imatges properes, per posar-los noms, rostres, papers, refer el discurs perdut, potser oblidat, però subterrani, mediúmic, fluídic, *inspirat*, que dirien algunes de les nostres protagonistes.

De la curiositat pel coneixement van passar a la saviesa. Aquestes dones van estudiar, llegir, experimentar i, és clar, van comunicar i difondre els seus coneixements en els seus cercles més propers. Van despertar l'admiració dels que les observaven i van ser models per a altres dones, i, per què

no, també per als homes, que van canviar la seva visió sobre les seves companyes, mares o filles. Van passar de la xerrada enfilades sobre les caixes de rodets de fil de les fàbriques als mítings als ateneus, casinos, cooperatives o teatres. Van irrompre en l'espai públic darrere les barricades, protestant, cridant o portant els fills als banquets i fontades fraternals a Collserola.

Cal destacar que la majoria dels seus actes al carrer van ser accions de desobediència civil, des de les inscripcions dels seus fills als registres municipals sense passar per l'església, fins a la celebració de matrimonis i enterraments civils, acompanyats de desfilades pels carrers amb música de bandes, al so de *La Marsellesa* o de cançons revolucionàries. També van fer provocadors banquets en temps de Quaresma, com els anomenats «sopars de promiscuació», i van rebentar o sabotejar les processons i demostracions públiques dels actes dels catòlics. A banda d'això, la propaganda oral, en forma de mítings i confrontacions, i l'escrita, des de la premsa als llibres, va acompanyar les seves trajectòries vitals.

Van ser dones cultes i preparades, mestres racionalistes, teixidores, sindicalistes, propagandistes o activistes polítiques, que van fluctuar entre les teories harmòniques de Fourier, la possibilitat dels mons habitats, la caritat com a mitjà d'apropament als més desfavorits, el republicanisme, la maçoneria d'adopció, el socialisme incipient, l'anarquisme o el racionalisme científic.

I aquestes dones no només van sorgir a Barcelona, sinó que en molts indrets de Catalunya es van formar grups i associacions espiritistes i lliurepensadores: Terrassa, Sabadell, Lleida, Capellades, Reus, Igualada, Mataró i moltes

altres viles van acollir la diversitat de pensament, i també la seva expressió escrita, amb publicacions editorials i periòdics, que actuaven com a element de propaganda i alhora servien per mantenir un nexa comú. En són testimoni més d'una vintena de capçaleres de premsa i un centenar llarg de llibres originals, versionats o traduïts. Noms com Amalia Domingo Soler; la família d'Humbert Torres, tres generacions de metges espiritistes lleidatans; el mestre Josep Amigó i Pellicer; l'investigador i publicista Quintín López, o el pacifista Manuel Navarro Murillo s'associen al món que es mou entorn del mèdium Miquel Vives i Vives, com Matilde Alonso, Matilde Ras, l'activista republicana Ángeles López de Ayala, el professor Odón de Buen i un llarg etcètera de lliurepensadors, republicans i activistes socials que tenen en comú la lluita contra l'obscurantisme i la repressió. La seva lluita implicava la llibertat de pensament, la laïcitat, la coeducació, l'activisme social i el racionalisme.

L'espiritisme català va ser tan important que es van organitzar dos congressos internacionals. El primer, presidit per Amalia Domingo, va ser el 1888, durant els dies de l'Exposició Internacional, i el segon, ja a la Segona República, el 1934, amb la presència d'Humbert Torres a l'escenari dels flamants pavellons de Montjuïc.

Aquest no és només un llibre sobre l'espiritisme, la maçoneria o el lliure pensament, i tampoc sobre el republicanisme radical, l'anarquisme o la teosofia. Cada una d'aquestes línies de pensament, a mig camí entre la pràctica social i la confrontació antisistema amb el seu context cultural, polític i econòmic, tenen la seva pròpia història o l'haurien de tenir a hores d'ara, tal va ser la importància que van tenir a casa

nostra. Nosaltres volem mostrar com moltes dones van ser les organitzadores d'actes tals com conferències, excursions, debats, vetllades musicals i manifestacions al carrer. I com destacaren a la premsa i en les seves novel·les, per primera vegada a la història del nostre país. Van ser conegudes dins l'imaginari cultural ciutadà, i el que és més important: van ser temudes per la seva força i poder assertiu. Els seus enemics, l'Església ultramuntana i els sectors immobiliers de les classes dominants, van fer tot el possible perquè la seva veu emmudís. La guerra quotidiana passava per tancar periòdics amb fortes multes o penes de presó, desterrar-les, insultar-les o esborrar les seves passes de la història col·lectiva. A partir de 1939, els carrers que portaven el seu nom van ser rebatejats, i els seus llibres i periòdics, cremats. *Damnatio memoriae* en estat pur, de la qual no ens hem rescabalat malgrat les polítiques culturals de la Transició, que van perpetuar, i molt, la invisibilitat femenina.

D'aquesta història col·lectiva, en tenim les fonts en les seves pràctiques alternatives a la cultura tradicional, que van aparèixer per primera vegada de la mà del sistema de fàbriques, en plena modernització del país. Són unes pràctiques culturals i polítiques que van aportar la llavor de l'emancipació de les classes subalternes a partir de l'autoeducació i l'associacionisme, i que les van relacionar amb una minoritària burgesia progressista republicana i laica amb vocació lliurepensadora, tot i que les relacions entre treballadors i burgesos progressistes no sempre van discórrer en bona harmonia, ja que comportaren importants tensions que van aflorar en forma de polèmiques a la premsa, ruptures personals, confrontacions i debats públics.

I enmig de tot aquest magma cultural i social apareixen les veus de les dones. Elles són la polifonia coral de la reivindicació femenina, les veus que s'incorporen a l'espai públic, que les escolta en sessions veïnals o associatives al voltant de les taules que ballen i als teatres, als mítings i a les manifestacions urbanes, a les lògies i als sindicats, a les escoles racionalistes i als banquetes republicans. Després d'aquests anys, fecunds i agitats, es va tornar a fer el silenci. I quan el silenci és el crit, recordar-les és construir i aprendre. La nostra intenció, modesta, és obrir camins, portes a la investigació històrica sobre unes trajectòries que corren el perill d'esvair-se en aquesta ciutat amnèsica que perd a cada cantonada els referents més propers. Perquè la memòria es perd si no es transmet. Que no se'n parli actualment, ni ningú se'n recordi, no vol dir que tot plegat no existís, ni que no fos correcte, justament al contrari. Ells i elles, els nostres protagonistes, van convertir algunes d'aquestes idees en la llum que va guiar les seves existències, a voltes tota la seva vida, altres vegades només durant uns anys. El que importa és que aquestes persones estaven convençudes que eren eines per conformar una societat més justa i equitativa, unes eines basades en el positivisme científic del segle XIX que els conduïrien a les solucions socials necessàries per capgirar la pròpia història. Percebién la història social, política i econòmica com a desigual, i consideraven que elles hi feien el paper, trist, de comparses, o de perdedores, perquè les solucions socials que propugnaven eren negades pel capitalisme salvatge cap al qual s'encaminava la societat que els va tocar viure.

Com dèiem, aquesta és només una part d'aquesta història que perviu dins dels barris de les nostres ciutats, sovint

als mateixos edificis, places i carrers que veiem cada dia, ja que tots ells, homes i dones, van lluitar per convertir els seus somnis utòpics en realitats igualitàries i fraternals. Des dels seus locals associatius, ara transformats en carcasses buides; des dels teatres obrers de les seves societats, ara abandonats; des dels periòdics llegits clandestinament i ara guardats en arxius, o des de la cartografia de l'imaginari radical col·lectiu, tots ells i elles se'ns manifesten i perviuen, ja que van conformar, per bé o per mal, la societat actual, la que tenim avui.

Parlem aquí, doncs, dels espiritistes, les somnàmbules, els cabetians, els fourieristes, els teòsofs, els lliurepensadors, els francmaçons, els evangelistes, i un llarg etcètera d'opcions associatives, religioses, culturals o senzillament dissidents del pensament majoritari, o del pensament assumit sense resistències culturals per la gran majoria, que es mereixen un lloc dins de la nostra historiografia contemporània. La majoria d'aquestes dissidències socials i culturals —incorporades avui dins dels estudis literaris o històrics a les universitats europees i americanes, que fa anys que hi treballen— van trobar en el republicanisme una via política cap a la seva popularització i vehiculació social.

Aquest llibre, on es descriuen les biografies de les principals activistes femenines en el període que va des de 1850 fins a mitjan segle xx, s'estructura a partir de tres eixos temàtics. El primer explica la irrupció a la societat del seu temps d'aquestes idees trencadores amb la norma establerta: l'aparició de les seguidores de Fourier i més tard de Kardec, dones pioneres lluitadores pel coneixement i els drets fonamentals i que comencen a veure publicades les seves obres. A la segona part es descriu l'intent de crear associacions fe-

menines que acollissin una ampla diversitat d'opcions que, sota el paraigua del lliure pensament, permetessin a les dones actuar a l'espai públic; és el cas de la Societat Autònoma de Dones i de la Societat Progressiva Femenina. Aquestes societats van influir en tota la vida política i cultural catalana del tombant del segle XIX, i val a dir que algunes de les associades van editar llibres i periòdics adreçats a les dones, els primers del feminisme peninsular. Finalment, a la tercera part fem esment d'altres dones, sorgides dels mateixos cercles intel·lectuals que les primeres, que van optar per fer un treball menys públic i més adreçat a la recerca interior: les dones teòsofes.

Aquesta recerca se situa dins dels estudis de la fenomenologia del coneixement il·lustrat i radical dels segles XIX i XX, a mig camí entre la història social i l'antropologia cultural i política de la nostra història de les classes treballadores. Mostra els testimonis d'una lluita a favor dels drets de les persones per un sistema social més just i equitatiu que en aquells anys aspira a la implementació d'una forma política republicana acompanyada d'un concepte laïcista i del desig de l'extensió del coneixement i l'aprenentatge en tots els aspectes de l'organigrama social.

Part I

LES PIONERES DEL CONEIXEMENT

Cosmogonies del segle XIX: utopia social i feminisme

«Y vendrá el tiempo en que vuestros hijos tendrán visiones, vuestros ancianos tendrán sueños, y vuestras hijas profetizarán y yo derramaré mi espíritu sobre toda carne.»

Cita de la profecia Joel, a MATILDE RAS,
Concha. Historia de una librepensadora. 1886.

Durant el segle XIX apareixen un seguit de noves filosofies inspirades en antigues pràctiques religioses. Són a mig camí entre el catolicisme tradicional, que cada vegada es percep més com un sistema obsolet i en decadència en una societat que avança cap a la secularització a mans de l'estat centralista, i les idees racionalistes de les llums, que tot i la seva novetat i la fascinació que despertaven havien anat avançant lentament des del temps de la Gran Revolució a França i Anglaterra. La solució social, és a dir la nova societat igualitària, fraternal, moderna i joiosa, calia buscar-la de la síntesi entre allò que es podia rescatar de les propostes antigues i les

solucions que, de la mà del racionalisme científic, aportaven la possibilitat de construir un món millor.

Està per investigar el pòsit revolucionari que hi aporten els pensadors i activistes europeus de les revolucions de 1820 i de 1848. Darrere les barricades coincideixen personatges de tot tipus, i cosmogonies societàries amarades de romanticisme, volterianisme, científisme i, és clar, plenes de confiança que la instrucció farà lliure la humanitat. Aprenentatge i revolució cultural aniran de la mà a partir d'ara en totes les noves propostes de canvi social, tant entre els sectors republicans liberals i burgesos que buscaran solucions properes al reformisme social com entre els incipients proletariats urbans, que aniran directament cap a la revolució social. A vegades trobarem els dos grups units en protestes al carrer contra l'enemic comú: l'Església catòlica i el privilegi. En altres casos, també els trobarem enfrontats en vagues, revoltes antimilitaristes o accions de sabotatge contra les fàbriques.

En aquests anys de recerca i redescobriment planetari de la mà d'aventurers viatgers i cartògrafs, perviuen les idees de l'Anglaterra de Cromwell i els seus debats de Putney sobre una nova religió. Els activistes socials, incòmodes amb les religions tradicionals, proposaven una religió a mig camí entre el socialisme evangèlic (autodidacte i individualista) i els cultes antics (druídics, cèltics, càtars, etc.). El redescobriment colonial del món oriental va fer la resta: van arribar a Europa les imatges d'altres religions ignorades per la majoria de la població i aparegueren a les publicacions i els gabinets geogràfics les imatges dels hinduistes i budistes, velles pràctiques amarades d'exotisme i d'una complexa iconografia desconeguda. Aviat reapareix la idea de la transmissió

de les ànimes, que segueixen un etern aprenentatge còsmic a la recerca de la perfecció i el descans sideral. A aquestes propostes s'uneixen de seguida les idees del socialisme utòpic, i es publiquen obres de Cabet, Fourier, Saint-Simon o Owen amb la idea de plantejar societats industrialitzades que comparteixin la tècnica del vapor amb un idíl·lic retorn a la natura enjardinada, ordenada i domesticada. Tots ells inventen noves formes de vida en formosos palaus obrers, en grans establiments granja comunals i noves cartografies urbanes que recuperen les formes agràries manllevades per la contaminació industrial i la despersonalització.

Charles Fourier va ser un dels visionaris que amb les seves propostes societàries va influenciar el primer pensament social amarat de feminisme. Va seduir dones poderoses com les escriptores George Sand, l'activista Clarisse Vigoureux o la mateixa Flora Tristán, que coneix els cercles del saint-simonià *Enfantin* (1829) i poc després Fourier (1835). Tristán estableix un nexa clar entre l'opressió de la dona i la situació de les classes treballadores.

El silenci que pesa sobre Charles Fourier prové del menyspreu que va inspirar a la seva època als materialistes, i de la incomprensió dels seus complicats textos, farcits de sèries numèriques i paradoxes intel·lectuals, per no parlar del galimaties en què els seus deixebles van convertir els escrits originals per poder-los publicar, ja que van expurgar molts dels escrits considerats escandalosos pel seu temps, i d'altres els van interpretar lliurement. No serà fins als anys seixanta del segle xx que es reeditaran la majoria dels seus textos, després del redescobriment que en feren els surrealistes d'André Breton i Walter Benjamin.

El que és indubtable, però, és l'empremta que deixa Fourier, que constatem en revisar tot l'aparell conceptual que s'elabora entorn de les solucions socials utòpiques, on el lligam amb el moviment feminista és un punt essencial. I, és clar, s'implica també amb l'ara desconegut moviment espiritista, nascut en uns anys en què la idea deïsta estava lligada a la possibilitat de la utopia futura.

Pels activistes utòpics el paradís no estava en la passada *Age d'Or*. Al contrari, gracies al progrés, la industrialització, els invents, els viatges i la col·laboració mútua i solidària entre els humans, el futur paradís es podia garantir sobre la terra en pocs anys, gairebé de manera científica, com molts afirmaven.

Amb els socialistes de la segona onada, la idea espiritista de Fourier ja queda quasi oblidada, superada. Els més importants són Proudhon, Bakunin, Marx, Kropotkin, Reclus i uns quants més, amarats ja de darwinisme, i a casa nostra, Odón de Buen, Anselmo Lorenzo, Ferran Tarriada del Màrmol, Lluís i Pujals, etc., ja obertament anti-deïstes i ateus, que rebutgen clarament la transcendència i la combaten en textos i conferències, com és el cas, a Catalunya, de les revistes *La Luz*, *Acràcia* o *La Tramuntana*. La idea societària es perfila i es plantegen un seguit de solucions socials que passen per l'ajuda mútua, la cooperativa de producció i consum, la federació, o el socialisme i l'anarquisme. D'aquest còctel de propostes de tota mena que neix al segle XIX en dependran en bona mesura totes les idees polítiques del segle XX: si bé algunes van entrar en via morta, d'altres van conformar el mapa ideològic mundial del segle passat i encara perduren en alguns llocs; d'al-

tres, finalment, encara sobreviuen negant-se a desaparèixer definitivament.

Destaquem aquí la ràpida difusió del fourierisme primigeni a l'estat espanyol de la mà d'un grapat de propagandistes molt desconeguts però molt actius. I encara més: afirmem que s'ha parlat poc, o gens, del lligam que s'estableix entre la cosmogonia fourierista i el món *del més enllà*, que trobem descrit en les publicacions periòdiques dels darrers trenta anys del segle XIX.

Avui en dia Fourier és gairebé intel·ligible als nostres ulls. Walter Benjamin va afirmar: «Fourier se sentia com a casa sota qualsevol cel i qualsevol planeta. Va arribar a calcular matemàticament la transmigració de les ànimes, i va demostrar que l'ànima humana havia d'adoptar 810 formes diferents fins a acabar el destí planetari i poder tornar a la Terra, i que, d'aquestes existències, 720 anys eren de felicitat, 45 favorables i 45 desfavorables o infeliços! [...]. Va calcular, anant més enllà, que les nostres ànimes haurien d'habitar a tots els altres planetes i mons després d'haver passat vuitanta mil anys al nostre.»

L'edició del llibre sobre el Congrés Espiritista celebrat a Barcelona (1888) ens ofereix un breu resum sobre la introducció de l'espiritisme a la Península i reconeix l'aportació de Fourier. En l'apartat titulat «Anterior a Kardec» es descriu quina és la tradició a la Península: la relació amb aquest pensador socialista. El redactor comença citant la importància de Saint-Simon i la seva obra pionera *Nuevo cristianismo*, i explica que «aquesta escola a la qual va pertànyer Enfantin, en qui veien una encarnació del diví Jesús, i Fourier, de qui es deia que va ser el primer a aplicar l'alfabet a l'obtenció de

missatges pels trípodcs colpejadors —el que ara es coneix com ouija—. Aquesta escola filosòfica ensenyava no només la immortalitat de l'ànima, la pluralitat dels mons i la pluralitat d'existències corporals de l'ànima, sinó que contestava ja amb societats molt semblants als nostres centres, les societats denominades d'Harmonia, perquè harmonia, en el sistema filosòfic de Fourier, indicava una època futura de perfecte acord entre tots els elements socials, i de goig, sense cap ombra per al gènere humà. D'aquella època són els falansteris, el darrer dels quals, el de Monsieur Godin a Guise (Aine) ha arribat fins a nosaltres».

La cita és interessant perquè potser és l'única vegada que es reconeix explícitament la idea que a Espanya i a Catalunya els fourieristes estaven lligats a l'espiritisme. El relat de la introducció del socialisme utòpic com a desencadenant del moviment espiritista espanyol segueix amb les cites pertinents d'Armand Jacques de Chastenet, «propagador de la societat d'Harmonia» i marquès de Puysegur, que fa magnetitzacions a tots els malalts i criats que es presenten voluntàriament al seu castell de Buzancy, i que imita les pràctiques mesmerianes tan populars als salons parisencs. També se cita el doctor suec Wetterstrand, que a partir de 1875 indueix al *somnambulisme artificial* provocant l'estat de suspensió per aplicar la *teràpèutica hipnòtica*.

El sistema de Fourier va ser difós a la Península pel diputat liberal Joaquín Abreu, de Tarifa. La seva obra de propaganda s'equipara a la de Fernando Garrido i a la de Ramón de Cala, Sixto Cámara, Pi i Margall, Roque Barcia o Roberto Robert. La seva importància va ser tal que fins i tot es va fundar un falansteri a Tempul, Andalusia.